

CHAKANA BANK XIZMATLARI TUSHUNCHALARI BO‘YICHA ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

**Ilmiy rahbar: Sotvoldiyev Alisher Abdumuxtarovich,
Kattaboyeva Mubinaxon Jabor qizi
Andijon davlat texnika instituti
“Bank ishi va audit” yo‘nalishi 4-kurs talabasi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada chakana bank xizmatlari tushunchasi, uning iqtisodiy mazmuni hamda ilmiy-nazariy asoslari keng yoritilgan. Maqolada ushbu xizmatlarning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy iqtisodiyotdagi o‘rni tahlil qilingan. Maqolada xalqaro tajriba va rasmiy statistik ma’lumotlar asosida chakana bank xizmatlarining iqtisodiy samaradorlikka, moliyaviy inklyuziyaga hamda iste’molchilarning moliyaviy xulq-atvoriga ta’siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: bank tizimi, moliyaviy inklyuziya, raqamli banking, depozit operatsiyalari, kreditlash, to‘lov tizimlari, fintech, moliyaviy savodxonlik.

Kirish. Chakana bank xizmatlari zamonaviy bank tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, u jismoniy shaxslar va kichik biznes subyektlariga yo‘naltirilgan moliyaviy xizmatlar majmuasini ifodalaydi. Ushbu mavzuni chuqur o‘rganishda asosiy e’tibor nafaqat amaliy jarayonlarga, balki uning ilmiy-nazariy asoslari va ushbu nazariyalarni shakllantirgan iqtisodchi olimlarning qarashlariga qaratiladi. Chunki chakana bank xizmatlari bir qator iqtisodiy nazariyalar kesimida shakllangan va rivojlangan murakkab tizim hisoblanadi.

Chakana bank xizmatlarining nazariy asoslaridan biri moliyaviy vositachilik nazariyasi bo‘lib, bu yondashuv banklarni jamg‘armalarni iqtisodiyotga qayta taqsimlovchi institut sifatida izohlaydi. Ushbu nazariyaning ilmiy asoslarini shakllantirishda Douglas Diamond va Philip Dybvigning ishlari muhim o‘rin tutadi.

Ularning 1983-yildagi tadqiqotlari banklar likvidlikni ta'minlash va resurslarni samarali taqsimlashda asosiy vositachi ekanini ilmiy jihatdan asoslab bergan [1].

Chakana bank xizmatlari rivojida muhim o'rin tutadigan yana bir nazariya - moliyaviy inklyuziya nazariyasidir. Bu nazariya aholining bank xizmatlariga keng jalb etilishi iqtisodiy o'sish va kambag'allikni kamaytirishda muhim rol o'ynashini asoslaydi. Ushbu yo'nalishda Asli Demirgüç-Kunt (Jahon banki yetakchi iqtisodchisi) va Leora Klapperning tadqiqotlari katta ahamiyatga ega bo'lib [2], ular Global Findex bazasi orqali dunyo bo'yicha moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasini tahlil qilgan. Chakana bank xizmatlarining zamonaviy rivojlanishida raqamli transformatsiya nazariyasi ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu nazariyaga ko'ra, texnologiyalar bank xizmatlarini yanada tez, arzon va keng ommabop qiladi. Bu yo'nalishda Don Tapscott [3] va Chris Skinner [4] kabi olimlar raqamli iqtisodiyot va fintech rivojlanishini chuqur tahlil qilib, banklarning raqamli transformatsiyasini ilmiy asoslab berganlar. Shuningdek, chakana bank xizmatlarining rivojlanishida bank raqobati va bozor tuzilmasi nazariyasi ham muhim hisoblanadi. Bu nazariyaga ko'ra, bank tizimidagi raqobat darajasi xizmat sifati va innovatsiyalarga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu yo'nalishning asosiy nazariyotchilaridan biri Edward Chamberlin bo'lib [5], u monopolistik raqobat nazariyasini ishlab chiqqan va bozor strukturasi iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini ilmiy asoslab bergan.

Chakana bank xizmatlarining nazariy asoslarida risk va noaniqlik nazariyasi ham muhim o'rin tutadi. Bu nazariya banklarning kredit berish jarayonidagi xavflarni baholash va boshqarish mexanizmlarini tushuntiradi. Ushbu yo'nalishda Frank Knightning 1921-yildagi ishlari asosiy o'rin tutadi [6]. U risk va noaniqlikni bir-biridan farqlab, iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonida ularning ahamiyatini ko'rsatib bergan. Bundan tashqari, chakana bank xizmatlari institutsional iqtisodiyot nazariyasi bilan ham chambarchas bog'liq. Ushbu nazariyaning asoschilaridan biri Douglass North bo'lib [7], u institutlar iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili ekanini ilmiy jihatdan asoslagan. Bank tizimi ham institut sifatida samarali huquqiy va iqtisodiy muhitga bog'liq holda rivojlanadi.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida bank tizimining eng muhim va tez rivojlanayotgan yoʻnalishlaridan biri bu chakana bank xizmatlaridir. Chakana bank xizmatlari jismoniy shaxslar, kichik tadbirkorlar va uy xoʻjaliklariga yoʻnaltirilgan moliyaviy xizmatlar majmuasi boʻlib, ularning asosiy maqsadi aholining moliyaviy ehtiyojlarini qondirish, jamgʻarmalarni jalb qilish va kredit resurslarini taqdim etishdan iboratdir. Jahon banki va Xalqaro moliya institutlari maʼlumotlariga koʻra, soʻnggi oʻn yil ichida rivojlanayotgan mamlakatlarda chakana bank xizmatlari bank sektorining daromadlarida 40–50 foizgacha ulushni egallab kelmoqda [8]. Bu esa ushbu sohaning iqtisodiy ahamiyati tobora ortib borayotganini koʻrsatadi.

Oʻzbekiston iqtisodiyotida ham chakana bank xizmatlari muhim oʻrin egallaydi. Rasmiy statistik maʼlumotlarga koʻra [9], mamlakatdagi bank xizmatlaridan foydalanuvchi aholining ulushi soʻnggi besh yilda sezilarli darajada oshib, bank kartalari egalari soni 85 foizga yaqinlashgan. Shuningdek, mobil banking va internet banking xizmatlaridan foydalanish darajasi ham tez surʼatlarda oʻsib, naqd pulsiz toʻlovlar ulushi kengayib bormoqda. Bu jarayon mamlakatda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan bevosita bogʻliqdir.

Chakana bank xizmatlarining rivojlanishi bir qator omillar bilan belgilanadi. Ular orasida moliyaviy inklyuziya darajasi, raqamli texnologiyalar rivoji, bank tizimidagi raqobat muhiti, makroiqtisodiy barqarorlik va aholining moliyaviy savodxonligi muhim oʻrin tutadi. Jahon banki maʼlumotlariga koʻra [10], rivojlanayotgan davlatlarda bank hisobiga ega aholining ulushi 2024-yilga kelib 40 foizdan oshgan, bu esa bank xizmatlariga boʻlgan talabning ortib borayotganini koʻrsatadi. Shuningdek, Oʻzbekistonda raqamli banking xizmatlari tez rivojlanib bormoqda. Markaziy bank maʼlumotlariga koʻra, mobil banking orqali amalga oshirilgan operatsiyalar hajmi soʻnggi yillarda 30 foizdan ortiq oʻsish koʻrsatgan. Bu esa bank xizmatlarining anʼanaviy shakldan raqamli shaklga oʻtish jarayoni jadallashayotganini bildiradi. Raqamli toʻlov tizimlarining rivojlanishi chakana bank xizmatlarini yanada qulay, tez va arzon qilishga xizmat qilmoqda.

Chakana bank xizmatlari iqtisodiyotda muhim funksiyani bajaradi, chunki ular aholining jamg'arma madaniyatini shakllantiradi, investitsion resurslarni oshiradi va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Jahon banki tahlillariga ko'ra, moliyaviy tizimi rivojlangan davlatlarda iqtisodiy o'sish sur'ati o'rtacha 2–3 foizga yuqori bo'lishi kuzatiladi. Bu esa bank tizimi va iqtisodiyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tasdiqlaydi. Bundan tashqari, chakana bank xizmatlarining rivojlanishi bank sektoridagi raqobat darajasiga ham bog'liq. O'zbekistonda bank aktivlarining katta qismi davlat banklari hissasiga to'g'ri kelishi (taxminan 70 foizdan ortiq) raqobat muhitining cheklanganligini ko'rsatadi. Bu esa xizmatlar sifati va innovatsion yondashuvlarning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bilan birga, aholining moliyaviy savodxonligi ham muhim omil hisoblanadi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, so'nggi yillarda aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchi ortib bormoqda va naqd pulni uyda saqlashga moyillik 97 foizdan 92 foizgacha kamaygan. Bu esa bank xizmatlariga bo'lgan ehtiyoj va ishonchning ortib borayotganini bildiradi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, chakana bank xizmatlari iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, aholi turmush darajasini yaxshilash va moliyaviy tizim samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, ushbu xizmatlarning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish, ularning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish va mavjud muammolarni aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biridir.

Chakana bank xizmatlarining ilmiy-nazariy asoslarini yanada chuqurroq yoritishda zamonaviy iqtisodiy jarayonlar va global moliyaviy tizimdagi o'zgarishlarni ham hisobga olish muhimdir. So'nggi yillarda ushbu soha rivojiga fintech nazariyasi alohida ta'sir ko'rsatmoqda. Fintech yondashuviga ko'ra, bank xizmatlari raqamli platformalar orqali avtomatlashtiriladi va mijozlarga tezkor, arzon hamda qulay xizmatlar taqdim etiladi. Bu yo'nalishning shakllanishida Brett King kabi mualliflarning ishlari muhim bo'lib [11], u "banklar kelajagi raqamli ekotizimga asoslanadi" degan ilmiy qarashni ilgari surgan. Shuningdek, chakana bank xizmatlarida xulq-atvor moliyasi (behavioral finance) nazariyasi ham katta ahamiyatga

ega. Ushbu nazariyaga ko‘ra, mijozlarning moliyaviy qarorlari faqat ratsional iqtisodiy omillarga emas, balki psixologik va ijtimoiy omillarga ham bog‘liq. Ushbu yo‘nalishning asoschilari sifatida Daniel Kahneman va Amos Tverskyni keltirish mumkin [12]. Ularning tadqiqotlari insonlarning moliyaviy qaror qabul qilish jarayonida hissiyot va kognitiv xatolar muhim rol o‘ynashini ko‘rsatib bergan. Bundan tashqari, chakana bank xizmatlari rivojida operatsion samaradorlik nazariyasi ham muhimdir. Bu yondashuv banklar xarajatlarini kamaytirish va xizmat sifatini oshirish orqali raqobatbardoshlikni kuchaytirishni asoslaydi. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, raqamli bank xizmatlari joriy etilgan mamlakatlarda operatsion xarajatlar o‘rtacha 20–30 foizga kamaygan. Umuman olganda, ushbu qo‘shimcha nazariy yondashuvlar chakana bank xizmatlarining faqat iqtisodiy emas, balki psixologik, texnologik va institutsional jihatdan ham murakkab tizim ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, chakana bank xizmatlari zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi bo‘lib, ularning rivojlanishi raqamli transformatsiya, moliyaviy inklyuziya va bank tizimidagi islohotlar bilan bevosita bog‘liqdir. Ushbu mavzuni chuqur o‘rganish bank tizimi samaradorligini oshirish va iqtisodiy o‘shishni qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Diamond, D. W., & Dybvig, P. H. (1983). Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity. *Journal of Political Economy*.
2. Demirgüç-Kunt, A., & Klapper, L. (2012). Measuring Financial Inclusion: The Global Findex Database. World Bank Policy Research Working Paper.
3. Tapscott, D. (2015). *The Digital Economy: Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. McGraw-Hill.
4. Skinner, C. (2014). *Digital Bank: Strategies to Launch or Become a Digital Bank*. Marshall Cavendish.
5. Chamberlin, E. H. (1933). *The Theory of Monopolistic Competition*. Harvard University Press.

6. Knight, F. H. (1921). Risk, Uncertainty and Profit. Houghton Mifflin Company.
7. North, D. C. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press.
8. UzDaily (2025). Financial Inclusion Trends in Uzbekistan. <https://www.uzdaily.uz/en/financial-inclusion-in-uzbekistan-trends-and-key-directions/>
9. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2024–2025). Bank tizimi statistikasi va pul-kredit siyosati hisobotlari. www.cbu.uz
10. World Bank (2024–2025). Financial Inclusion and Global Findex Database Reports.
11. King, B. (2012). Bank 3.0: Why Banking Is No Longer Somewhere You Go But Something You Do. Wiley.
12. Tversky, A., & Kahneman, D. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*.